

مراجعه به جای فروش اقساطی

ناآشنایی مردم و مشتریان بانکی با قراردادها همچنان به عنوان یک چالش مطرح است

گفت‌وگو

یکی از کلیدی‌ترین و اساسی‌ترین اقدامات صورت گرفته در اصلاحات نظام بانکی در دوران پس از انقلاب اسلامی ایران، حذف ربا از عملیات بانکی بوده. به نحوی که با قانونگذاری‌های صورت گرفته در بخش بانکی و همچنین جمع‌بندی دیدگاه‌های متخصصان علوم دینی، تمامی اقدامات و عملکرد نظام بانکی کشور، از ربا و شبهه ربوی بودن فعالیت‌ها پاک شده است. در این مسیر، طراحی عقود مختلف بانکی و ارائه دستورالعمل‌های گوناگون نحوه عقد قرارداد در تسهیلات دهی بانک‌ها، باعث شد تا فرایندهای بانکی کشور شکل اسلامی به خود بگیرد. با این حال، برخی کارشناسان معتقدند که با وجود وضع قوانین کافی در زمینه عملیات بانکی بدون ربا، این قواعد به صورت کامل در نظام بانکی پیاده‌سازی نشده است. یک مسأله مهم در این زمینه به عدم آشنایی و یا کم‌آشنایی مشتریان بانک‌ها از ظرفیت قراردادها و شیوه عملکرد عقود بانکی نیز باز می‌گردد.

به صورت کلی، شاید مهم‌ترین تفاوت بین بانکداری اسلامی با شیوه‌های بانکداری غیراسلامی در ممنوعیت ربا باشد. در حالی که ربا و بهره در تار و پود اقتصاد متعارف به اشکال مختلف در سیرده‌ها، وام‌ها و اعتبارات بانکی جریان دارد، اسلام با شدت تمام ربا را نهی کرده است.

دیدگاهی مطرح است که تفاوت اساسی بانکداری اسلامی با بانکداری متداول را در روابط حقوقی و قراردادهای بانکی می‌داند که غالباً بر اساس قرارداد قرض با بهره طراحی شده‌اند که از منظر فقه اسلامی ربا و حرام است. در این دیدگاه تلاش می‌شود تا با حفظ ساختار بانک‌های متداول، معاملات آن بر اساس عقود و آموزه‌های اسلامی در قالب بانک‌های بدون ربا و اسلامی تعریف مجدد شود که بیشتر بانک‌های بدون ربا در کشورهای اسلامی از جمله ایران نیز بر اساس این دیدگاه شکل گرفته‌اند. در زمینه اسلامی شدن بانک‌ها و اجرای احکام اسلامی در نظام بانکی کشور با سیدمحسن سجادی، اقتصاددان و مدرس دانشگاه مفید گفت‌وگویی انجام شده که در زیر می‌خوانید.

■ مهم‌ترین اقدامات و مطابقت‌های صورت گرفته در نظام بانکی کشور در راستای اجرای بانکداری اسلامی چه بوده است؟

یکی از کارهای مهمی که طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا انجام شد، بحث تغییر شکل قراردادها بود؛ به این شکل که قراردادهای بانکی از قرارداد قرض، خارج و به قراردادهای چهارده‌گانه یا بیشتر از آن تغییر شکل پیدا کرد. این موضوع یکی از مهم‌ترین کارهایی بود که به حذف ربا از قراردادهای انجامید و سبب شد قراردادهای واقعی در عرصه اقتصاد وارد شود و بانک در قراردادهای به صورت مشارکتی یا مبادله‌ای کنار مردم قرار بگیرند، اما مشکلی که همچنان وجود دارد، عدم آشنایی مردم با این قراردادهای است، به طوری که در برخی مواقع

چالش هم ایجاد می‌شود، زیرا در همان مسیری که بانک مایل است با طبق الزام مشخص شده، رفتار نمی‌کنند. البته کارهایی انجام گرفته تا از صورتی سازی قراردادها ممانعت به عمل آید. بر فرض می‌توان به اتفاقی که در جایگزینی قرارداد مرابحه به جای فروش اقساطی در برنامه پنجم روی داد، اشاره کرد. این موضوع از جمله کارهایی بود که در راستای کاهش چالش‌های صورتی سازی عقود اتفاق افتاد. یکی از مشکلات قرارداد فروش اقساطی این بود که مردم به دنبال فاکتورهای صورتی بودند، زیرا به دلیل قرارداد مبادله‌ای، می‌توانستند نسبت به قرارداد مشارکتی تسهیلات را با نرخ پایین‌تری دریافت کنند، این مسأله سبب شد به سراغ عقود فروش اقساطی بروند و برای آن فاکتور تهیه کنند.

■ شیوه حذف ربا از عملیات بانکی

بسیاری از قراردادهایی که بعد از قانون عملیات بانکی بدون ربا اتفاق افتاد، خالی از ربا است زیرا حتماً قرارداد آن قرارداد قرض نبوده است. ربا به لحاظ فقهی بسیار مهم است و این موضوع پُراهمیت فقط در قرارداد قرض می‌دهد، بنابراین وقتی شکل قرارداد به فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک یا مضارعه یا هر کدام از قراردادهایی که در عملیات بانکی وجود دارد، تغییر کند، به دلیل آنکه قرض نیست، ربا هم نخواهد بود.

بنابراین جایگزین آن در بانک‌ها به عنوان مرابحه تعریف و مشکل با طبق الزام مشخص شده، رفتار نمی‌کنند. البته کارهایی انجام گرفته تا از صورتی سازی قراردادها ممانعت به عمل آید. بر فرض می‌توان به اتفاقی که در جایگزینی قرارداد مرابحه به جای فروش اقساطی در برنامه پنجم روی داد، اشاره کرد. این موضوع از جمله کارهایی بود که در راستای کاهش چالش‌های صورتی سازی عقود اتفاق افتاد. یکی از مشکلات قرارداد فروش اقساطی این بود که مردم به دنبال فاکتورهای صورتی بودند، زیرا به دلیل قرارداد مبادله‌ای، می‌توانستند نسبت به قرارداد مشارکتی تسهیلات را با نرخ پایین‌تری دریافت کنند، این مسأله سبب شد به سراغ عقود فروش اقساطی بروند و برای آن فاکتور تهیه کنند.

■ کدام قسمت از عملیات بانکی نیازمند بررسی‌های بیشتر و در عین حال مطابقت کامل با احکام شریعت است؟
بررسی با احکام شریعت نشان می‌دهد که بیش از هر چیز، قراردادهای بین‌بانکی مورد چالش است و به لحاظ فقهی هم مورد تأیید تمام فقها نیست. از سوی دیگر، نیاز بانک‌ها هم محسوب می‌شود و کارهایی مانند عملیات‌های خرید و فروش‌های شبانه و قراردادهای ریپو هنوز مشخص نیست چگونه انجام می‌گیرد. اینها باید مورد بررسی بیشتری قرار گیرد، زیرا بسیاری از خلاصه قراردادهایی که در بانک‌ها انجام می‌دهند، مخصوصاً برای عملیات‌های بین‌بانکی از طریق ریپو ممکن می‌شود.

■ آیا جاری شدن احکام اسلامی در بانک‌ها کمک کرده که خدمات‌دهی

همه‌جانبه‌تری داشته باشند؟
چنانچه مردم طبق معاهدات و قراردادهایی که با بانک می‌بندند، عمل کنند، بسیاری از مشکلات برطرف خواهد شد. در این زمینه می‌توان به وام اربعین اشاره کرد. با وجود آنکه وام اربعین شکل درستی دارد و از جنس قرارداد مرابحه خدمات است، اما موضع‌گیری منفی در جامعه علیه آن شکل گرفت که توجیه نبودن مردم از دلایل این مشکل بود.

در نتیجه آن سؤال پیش آمد که بیع خدمات درست است یا خیر؟ چنانچه برای مردم روشن شود مبلغ ودیعه‌ای که بانک برای خود به عنوان تضمین تعیین کرده در نزد بانک نگهداری می‌شود، بنابراین شرط قرض یا قرض به شرط وام... نیست که بخواهیم آن را قرض ربوی حساب کنیم، بخش مهمی از مشکلات برطرف خواهد شد. بنابراین یکی از کارهایی که سیستم بانکی باید پیگیری کند و آن را به درستی انجام دهد، بحث اطلاع‌رسانی دقیق است، زیرا این قواعد چنانچه به درستی اطلاع‌رسانی شود، چالش‌ها هم کمتر خواهد شد.

■ اجرای احکام اسلامی در بانک‌ها تا چه اندازه موفق شده عملیات بانکی از ربا پاک شود؟
در این زمینه موفقیت زیادی به دست آمده است. همین که قرارداد قرارداد قرض نباشد، ربا در آن شکل نمی‌گیرد، البته احتمال مشکلات

بعدی وجود دارد و ممکن است عقد به دلیل پایبند نبودن یکی از طرفین قرارداد به اجزا و قواعد آن فاسد باشد و این مسأله آن را باطل کند یا به اصطلاح مشکل بیع فضولی به وجود آورد. بسیاری از قراردادهایی که بعد از قانون عملیات بانکی بدون ربا اتفاق افتاد، خالی از ربا است زیرا حتماً قرارداد آن قرارداد قرض نبوده است. ربا به لحاظ فقهی بسیار مهم است و این موضوع پُراهمیت فقط در قرارداد قرض رخ می‌دهد، بنابراین وقتی شکل قرارداد به فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک یا مضارعه یا هر کدام از قراردادهایی که در عملیات بانکی وجود دارد، تغییر کند، به دلیل آنکه قرض نیست، ربا هم نخواهد بود.

حذف ربا در سیستم بانکی موفق‌تر از تحقق قواعد مهم‌تری بوده که از نگاه برخی به عادلانه بودن کمک می‌کند و مسببات توسعه همه‌جانبه در کل کشور توسط سیستم بانکی را فراهم می‌سازد. درصد بالایی از موفقیت برای حذف ربا را به دست آورده‌ایم و می‌توان گفت که قراردادهای ربا خالی شده است.

■ برخی مباحث مطرح می‌کنند مبنی بر اینکه اگر بانکداری بخواهد بر اساس استانداردهای جهانی باشد و به اصطلاح بانکداری نوین داشته باشیم، با اجرای قواعد اسلامی در تناقض است. مهم‌ترین تفاوت‌های بانکداری اسلامی با بانکداری نوین در چیست؟

در کشور ما مشکلی از بابت نوین شدن بانک‌ها چنانچه به مفهوم مکانیزه و الکترونیکی شدن باشد، وجود ندارد، همان قراردادهایی که قبلاً بین یک شخص حقیقی و نماینده‌ای از بانک به عنوان شخص حقوقی اتفاق می‌افتاد، اکنون با نرم‌افزارها صورت می‌گیرد، بنابراین همان قراردادهای می‌تواند در بانکداری جدید هم روی دهد و مشکل زیادی برای بانکداری اسلامی به وجود نمی‌آورد. بانکداری اسلامی لزوماً یک بانکداری سنتی نیست که در آن حتماً طرفین باید کارهای قرارداد خود را به صورت فیزیکی انجام دهند، در بستر اینترنت... نیز می‌توان قراردادهای را منعقد ساخت، تنها کافی است به لحاظ حقوقی و فقهی مشکلی نداشته باشد.

■ شیوه تطابق ابزارهای جدید بانکی دنیا با احکام شریعت و بانکداری اسلامی چگونه است؟

جواب این سؤال را با ذکر یک مثال می‌دهم. یکی از قراردادهایی که جدیداً در بازار سرمایه مورد بررسی قرار گرفته، معاملات اجتماعی بوده است. معاملات اجتماعی در پلتفرم‌های جدید شبیه کار سبگ‌ردان‌ها در بستر اینترنت انجام می‌شود، ولی در قراردادهای باید مشخص شود که مبنای سود دریافتی چیست. از این جهت نیاز است تا اجزای قرارداد روشن باشد، اما مشکلی از جهت تطابق با بانکداری اسلامی به وجود نمی‌آورد.

بیشتری قرارخواهند گرفت. بنابراین همان‌طور که توضیح داده شد، این ایده در کشور ما با توجه به اینکه در صادرات تأثیری ندارد، تولید داخل را با مخاطره مواجه می‌کند، معیشت مردم را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد

عکس: ایرنا

یکی از کارهایی که سیستم بانکی باید پیگیری کند و آن را به درستی انجام دهد، بحث اطلاع‌رسانی دقیق است، زیرا این قواعد چنانچه به درستی اطلاع‌رسانی شود، چالش‌ها هم کمتر خواهد شد

بانکداری اسلامی لزوماً یک بانکداری سنتی نیست که در آن حتماً طرفین باید کارهای قرارداد خود را به صورت فیزیکی انجام دهند

و قدرت خرید را پایین می‌آورد، پس منطقی به نظر نمی‌رسد. به طور کلی نمی‌توان از الگوهای اقتصادی رایج تبعیت کرد و معتقد بود که با این پیش‌فرض‌ها تحول به وجود خواهد آمد.

کشور ما وجود ندارد، این موضوع چنان تأثیرگذار نخواهد بود. از طرف دیگر زمانی که نرخ ارز افزایش پیدا می‌کند و ارزش پول داخلی پایین می‌آید، بر قیمت بسیاری از کالاها اثر خواهد داشت، به خصوص کالاهایی که از دولت یارانه می‌گیرند، بیشتر از سایر اقلام در این رابطه تأثیر می‌پذیرند، زیرا متأسفانه یارانه‌ای که بابت برخی اقلام داده می‌شود، به دست مصرف‌کننده نمی‌رسد.

و تأثیر مثبت بر تولید نخواهد بود. در واقع ایران در مرحله جلوتر از نرخ ارز قرار دارد، زیرا یک‌سری پیش‌نیازها باید وجود داشته باشد که در صورت انجام آنها، می‌توان درباره نرخ ارز و قیمت تبدیل ارزهای بین‌المللی صحبت به میان آورد و اینکه چه تأثیری بر صادرات، واردات و پول ملی خواهد گذاشت یا با دارا بودن این ویژگی‌ها، به چه شکلی از این حربه‌ها می‌توان استفاده کرد.

نتیجه این است که افزایش نرخ ارز لزوماً به افزایش صادرات منجر نمی‌شود، زیرا وقتی امکان خرید از

تأثیر تحریم‌های ظالمانه قرار دارد که در نتیجه آن نقل و انتقال پول با سختی امکان‌پذیر می‌شود. این مطلب در تجارت بین‌المللی که در واقع بانک پایه است و بر همین مبنای پیش می‌رود، اهمیت فراوانی دارد. بنابراین تا زمانی که از این ویژگی‌ها بی‌بهره‌ایم، کار تجارت بین‌الملل با دشواری پیش می‌رود.

به عبارتی دیگر، کاهش قیمت پول ملی و افزایش قیمت ارز خارجی در شرایط تحریمی چندان اثرگذار نیست. بنابراین این سیاست در شرایطی که شرح داده شد، جوابگوی صادرات

مصنوعی در حال حاضر متوسل شده و بندت تلاش می‌کند تا مانع افزایش قیمت پول ملی کشور خود شود، زیرا بدین وسیله روند صادرات را ثابت نگه می‌دارد.

موضوع افزایش نرخ ارز یک مسأله بسیار مشخص در اقتصاد است که تمام آگاهان این علم از آن اطلاع دارند، منتها همه کشورها نمی‌توانند از آن به‌عنوان یک راهکار بهره ببرند و برای کشور ما هم دو مشکل در رابطه با استفاده از این ایده وجود دارد. نخستین مسأله این است که ایران در شرایط عادی به سر نمی‌برد و تحت

تحلیل

لطیفعلی بخشی

اقتصاددان

بحث افزایش نرخ ارز برای رشد صادرات، موضوع قدیمی است. کشورهایی که از این روش بهره می‌برند با دستکاری نرخ ارز، بر تجارت بین‌الملل تأثیرگذار هستند، در واقع با دستکاری نرخ ارز قیمت کالاها در بازار مقصد تغییر پیدا می‌کند. چین از جمله کشورهایی است که به این حرکت

گرانی ارز اثری بر رشد صادرات ندارد